

opdrachtsgevers (sic) en beoefenden landsheerlijke geschiedschrijving, vaak geïnspireerd door de politieke problemen van de dag. Nu is elke vorm van geschiedschrijving in de Nederlanden, ontstaan in klooster, stad of hof vóór de invloed van het Italiaanse humanisme en de afbraak van de feodale territoria, dynastiek legitimerend en de rijk kronieken vormen hierop geen uitzondering. Hage's redentatie over het geëngageerde karakter van de rijk kronieken maakt zijn veronderstellingen over het functioneringsmilieu (het hof) van deze teksten dan ook niet sterker. Over de receptie van de werken aan respectievelijk het Brabantse en Hollandse hof valt weinig met zekerheid te zeggen, zo geeft hij toe op pagina 170: 'Op basis van de betrokken teksten is het nauwelijks mogelijk aan dit luisterpubliek duidelijke contouren te geven'.

In de gedetailleerde analyse van de politieke context van de behandelde rijk kronieken komen wel nuances in de bedoelingen van de auteurs naar voren, maar uiteindelijk worden ze toch alle over één kam geschoren: dat wil zeggen alle teksten zijn volgens Hage ontstaan in relatie met het hof en laten 'van binnenuit bezien hoe dit milieu op deze ontwikkelingen reageerde' (231). Het centrale probleem van deze dissertatie is dat hier teksten onder één noemer zijn gebracht, namelijk van hofliteratuur, die daar niet onder te vatten zijn: aan elke behandelde rijk kroniek zitten zo veel problemen wat betreft auteurschap, ontstaansgeschiedenis, politieke context, opdrachtgever en mogelijk publiek, dat een gezamenlijke behandeling van dit genre veel vraagtekens voor de lezer laat staan. Het enorme belang van de rijk kronieken als mentaliteits-historische bron valt moeilijk te overschatten en het is dan ook een groot verdienste van dit proefschrift de rijk kronieken de historiografische plaats te geven die zij verdienen. De vormgeving van het boek is prettig, met noten onderaan de bladzijden en mooie illustraties. Een afzonderlijke lijst van geciteerde plaatsen uit de rijk kronieken, naast de gebruikelijke literatuurlijst, en een register van personen en middeleeuwse titels maken het werk gemakkelijk toegankelijk.

Karin Tilmans

J. H. A. de Ridder, *Gerechtigheidsstaferelen voor schepenhuisen in de Zuidelijke Nederlanden in de 14de, 15de en 16de eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der schone kunsten LI (1989) nr. 45; Brussel: Paleis der Academiën, 1989, 182 blz. (+ 57 illustraties), BF1000,-, ISBN 90 6569 412 9).

Dit boek biedt na een korte inleiding over het verschijnsel als zodanig (9-13) een inventarisatie (14-152) van 26 tot op heden bewaard gebleven gerechtigheidsstaferelen uit 23 steden, waar zich — blijkens de wat de schrijver zelf noemt 'inventariz(?)atie' (153-155) — direct en indirect 61 voorstellingen van gerechtigheidssscènes hebben bevonden; tien van de 26 bewaard gebleven staferelen bevinden zich thans nog *in situ* (153). Het gaat om naar ontstaan chronologisch gerangschikte afbeeldingen op plaatsen waar in de middeleeuwen recht werd gesproken en die waren bedoeld de mensen ervan te doordringen dat Gods aandacht voor menselijk handelen nimmer verslapt. Dat neemt niet weg dat de staferelen konden zijn ontleend aan de profane legenden en geschiedenis, maar ook daarin manifesteerde zich de goddelijke aandacht.

De titel van het boek dekt de lading niet, want de laatst gesignaleerde voorstelling stamt uit 1610, met nog een verwijzing naar een door Rubens geschilderd voorbeeld uit 1622 (150, 151). Bovendien blijven de Zuidnederlandse voorbeelden beperkt tot Vlaamse en Brabantse steden inclusief Mechelen en Maastricht, terwijl daarentegen Zierikzee alsnog wordt geannexeerd, en blijkens de lijst op pagina 153 ook in Middelburg (of was dat het Vlaamse?) en Vlissingen is

gekeken (evenmin als bij de vermelding van Oudenburg wordt over die beide verwijzingen iets naders duidelijk).

De oudste door De Ridder gesignaleerde voorstellingen betreffen de in 1384-1385 vervaardigde gebeeldhouwde stenen balkconsoles in het oude schepenhuis van Mechelen, die de negen helden weergeven, een voorstelling die is ontleend aan de middeleeuwse literatuur (met name het eerst bij Philippe Mousket (vóór 1250), maar in 1312 gepreciseerd in *Le voeux du paon* van Jacob van Longuyon) en die een combinatie biedt van de antieke (Hector, Alexander de Grote, Caesar), bijbelse (Josua, David en Judas Maccabeus) en historische, christelijke, traditie (Arthur, Karel de Grote, Godfried van Bouillon): telkens drie voortreffelijken, dus ook rechtvaardigen, toentertijd nog niet zo lang tevoren (tussen 1360 en 1380) als behoeders van het recht in de 'Hansazaal' van het raadhuis van Keulen afgebeeld, wat door De Ridder niet is gesignaleerd, waar hij wel aan latere afbeeldingen refereert (14-19).

Binnen het kader van het verschijnsel is het niet zo merkwaardig dat het laatste oordeel het meest gebruikte gerechtigheidsstaferaal was; het komt in deze verzameling twaalf keer voor (waarvan er drie zich nog ter plekke bevinden: in Mechelen, Oudenaarde en Veurne), al vermeldt de schrijver het Maastrichtse voorbeeld (62-65) als een weergave van de tweevoudige (namelijk menselijke en goddelijke) gerechtigheid, ondanks dat in de opdracht zelf duidelijk van 'synen (namelijk van Christus) uttersten ordel' wordt gerept (63). Van deze voorstellingen is die van Diest (thans in het Stedelijk museum aldaar) verreweg het interessantst en derhalve ook terecht het uitgebreidst behandeld (19-38).

Het laatste oordeel is het *exemplum justitiae* bij uitstek, maar ook andere voorstellingen kunnen daartoe dienen. Uit de bijbelse context stammen het oordeel van Salomo (waarvan er twee bewaard zijn gebleven (Oudenaarde (89-90) en Antwerpen; 94-95), De kuise Suzanna (waarvan eveneens twee voorstellingen bewaard zijn gebleven: Brugge (82-87) en Oudenaarde; 142-143) en Ester en Ahasvérus (in het stadhuis van Nieuwpoort als gevolg van een veroordeling: de veroordeelde moest voor de schildering zorgen; 107-109).

Meer uit de profane hoek maar duidelijk als 'christelijke legenden' komen voorstellingen als die van de gerechtigheid van Trajanus (ontleend aan Paulus Diaconus, ± 800) en de gerechtigheid van Herkenbaldus (ontleend aan Caesarius van Heisterbach), die gezamenlijk indertijd door Rogier van der Weyden voor het Brusselse gerecht zijn geschilderd en waarvan de voorstellingen dankzij een zich thans in Bern bevindend tapijt bewaard zijn gebleven (38-47). In dat kader past ook de voorstelling van de gerechtigheid van Otto III (47-54), waarvan de voor het gerecht van Leuven bestemde op twee panelen door Dieric Bouts geschilderde voorstelling in het Brusselse Museum voor schone kunsten bewaard is gebleven; de beide panelen zijn kort geleden gerestaureerd (vergelijk ook *Un chef-d'oeuvre à la loupe: La justice d'Othon*, Brussel 1988; een eveneens voor het Leuvense gerechtsgebouw bestemd laatste oordeel van Bouts is verloren gegaan, al is er mogelijk wat van in Rijsel te vinden; 52 en noot 15 aldaar).

De vorst als verpersoonlijking van gerechtigheid kan ook worden geïsoleerd van de voorbeelden van zijn rechtspraak, zoals thans nog rechtszalen met de beeltenis van de regerende vorst(in) worden gesierd. De Ridder rept in zijn inleiding (12) in dit verband onder anderen van Karel de Stoute, waarvan althans volgens deze inventarisatie verder geen voorbeeld bewaard is gebleven. Wel bestaat er nog steeds een afbeelding van Karels kleinzoon Filips de Schone (thans in het Museum voor schone kunsten van Brussel), waarin deze vorst duidelijk als opperste rechter wordt weergegeven. De Ridder (65-70) behandelt dat paneel (met zijn pendant met een afbeelding van Filips' echtgenote Johanna de Waanzinnige) in combinatie met het laatste oordeel van Zierikzee, waarvan deze mogelijk (maar niet waarschijnlijk) de zijpanelen zijn

geweest. Voornamelijk houd ik deze afbeelding voor een gerechtigheidsvoorstelling voor Brussel (zoals De Ridder (69) eigenlijk ook suggereert), op grond waarvan 'Zierikzee' eigenlijk afzonderlijk zou moeten zijn behandeld. In dezelfde traditie passen de beide bewaard gebleven afbeeldingen van Karel V, die waren bestemd voor respectievelijk het gerechtshof van het Brugse Vrije (87-89) en Kortrijk (109-112).

Aan de oudheid ontleend en eigenlijk helemaal niet gekerstend is de voorstelling van Tomyris met het hoofd van koning Cyrus (150-152), waarvan de relatie met gerechtigheid betrekkelijk gecompliceerd is en door de auteur ook niet correct (althans niet volgens de versie in Herodotus 1.205-214, in het bijzonder 213-214) wordt weergegeven (De Ridder meldt de herkomst niet). Het gaat om de wraak van de koningin der Massageten Tomyris, wier na een slag tegen Cyrus in gevangenschap geraakte zoon zelfmoord had gepleegd (niet, zoals De Ridder (150) meldt, door Cyrus was gedood). Tomyris wenste zich te wreken en wist het leger van Cyrus te verslaan, waarbij de koning ook sneuvelde (dus niet: door haar werd onthoofd). Om haar wraakzucht te bevredigen vulde zij een zak met mensenbloed en nadat zij Cyrus' lijk had gevonden, stopte ze zijn hoofd in de zak en beschimpde het lijk met de woorden: 'Es leef en heb over U gezegevierd, maar gij hebt mij in het ongeluk gestort door mijn zoon op arglistige wijze in handen te krijgen. Nu zal ik U, zoals ik heb bedreigd, met bloed verzadigen'. Een in 1610 geschilderde voorstelling hiervan (wellicht op voorbeeld van een eerdere schildering uit de vijftiende eeuw) — met overigens het hoofd in een pot — siert thans nog de schepenkamer van het gerechtshof van het Brugse Vrije.

Uit dezelfde bron stamt de uiterst lugubere voorstelling van de gerechtigheid van Cambyses (Herodotus V.25, maar via de latijnse versie van Valerius Maximus (eerste eeuw na Christus) overgeleverd), met als stuk van vergelding het villen van de rechter die voor geld een onrechtvaardig vonnis had gevelde, waarna diens zoon door Cambyses tot opvolger van de vader werd benoemd met de vermaning zich steeds bewust te zijn van het materiaal waarmee zijn stoel was bekleed, namelijk de huid van zijn vader, door Gerard David in 1498 voor het gerecht van het Vrije van Brugge overigens welhaast onbewogen weergegeven (thans in het Groeningemuseum te Brugge (55-62)).

Aan de eveneens profane, maar wel eigentijdse, lokale wellicht zelfs legendarische geschiedenis ontleend is een aan het begin van de zeventiende eeuw vervaardigde voor de rechtszaal der Gentse schepenen van de Keure bestemde afbeelding van de scene dat een zoon op het punt staat, zijn vader te onthoofden wat echter dankzij een wonder (het verhaal van 1371) dan wel eigen aarzeling (conform een in 1517 gedateerd verhaal) wordt verhinderd, voorvallen waarvan de historiciteit geenszins is bewezen (143-150).

Het omvangrijkst is De Ridders verhandeling over de afbeelding van de Brabantse munterseed (119-142), een paneel dat in 1594 werd geschilderd ten behoeve van de soevereine rechtbank van de munters van het hertogdom Brabant, die sedert 1474 in de Antwerpse munt was gezeteld (137). Het past zeker evenzeer als het voor de proosdij van St. Donaas bestemde laatste oordeel (100-107) bij deze gerechtstaferelen, al wordt de puur stedelijke context van deze studie wel enigermate ondermijnd.

Het moge duidelijk zijn dat deze studie van De Ridder zeer de moeite waard is als een soort *catalogue raisonné* van dit belangrijk bestanddeel van wat wel genoemd wordt rechtsarcheologie, waarbij de wens blijft bestaan te komen tot een wat breder kader en een wat meer geïntegreerde interpretatie.

J. van Herwaarden

C. Weightman, *Margaret of York, Duchess of Burgundy 1446-1503* (Gloucester: Allan Sutton/ New York: St. Martin's Press, 1989, xi + 244 blz., £18,90, ISBN 0 312 03104 1 en 0 86299 555 8).

De positie van vrouwen in de late middeleeuwen moge sedert recent onderzoek minder somber beschouwd worden dan voorheen, zij blijft tweeslachtig. Zij bleven formeel verstoken van allerlei rechten en posities, behalve van de hoogste, die van vorstin. Of de gemalin van een regerend vorst effectief macht kon uitoefenen, hing af van zijn wil, ook als de betreffende territoria tot haar erfgoed behoorden. Daarentegen kon een weduwe weer een grote mate van zelfstandigheid aan de dag leggen. Zo is het te begrijpen dat juist weduwen tijdens het grootste deel van de zestiende eeuw over de Nederlanden de landvoogdij hebben uitgeoefend. Een voorgangster op deze weg was Margareta van York, gedurende 8 1/2 jaar echtgenote van hertog Karel de Stoute van Bourgondie, en 26 jaar lang hertogin-weduwe in de Nederlanden. Het loont de moeite na te gaan welke de handelingsruimte was, de invloed of zelfs de informele macht waarover een vrouw in die positie kon beschikken.

De voorliggende biografie van de hertogin geeft ruimschoots antwoord op dergelijke vragen. De auteur is een Engelse historica die gedurende twaalf jaar in Den Haag en Brussel als echtgenote en moeder heeft verbleven en haar tijd gedeeltelijk besteedde aan opzoekingen in bibliotheken en archieven over de zuster van de Engelse koning Edward IV die *the first lady* werd in de Bourgondische Nederlanden. Daarnaast schreef zij nog toeristische gidsen over de beide regeringssteden.

Het resultaat is een zeer welkom boek dat niet alleen de versnipperde literatuur samenbrengt, maar die ook aanvult met archiefonderzoek en nieuwe gezichtspunten. Vanuit ons standpunt is de Engelse optiek van de auteur waardevol: de Engelse achtergrond van de pas door usurpatie aan de macht gekomen Yorks, van het huwelijk met Karel de Stoute en van de diplomatieke relaties tussen beide machten, is door de specialisten aan deze zijde van het Kanaal te weinig gekend. De oudere franstalige biografieën over Margareta worden op dit punt goed aangevuld. Naar de Engelse historiografie toe vaart Weightman heftig uit tegen de traditie om Margareta voor te stellen als een duivelse intrigante tegen de Tudors; zij toont overtuigend aan dat deze voorstelling terug te voeren is op de propaganda van Hendrik VII en zijn omgeving, maar niet zozeer strookt met het beeld dat de continentale bronnen ophangen van de hertogin (148-161). Deze was niet betrokken bij samenzweringen tegen de koning van 1487 tot 1492, ondanks een Engelse *communis opinio* in die zin. Wel heeft zij steun verleend aan haar familieleden in de strijd tegen de Tudors en nog in de jaren 1493 en volgende gewogen op de beslissing van Maximiliaan en Filips de Schone om Hendrik VII's rivaal Warbeck als koning te erkennen, waaruit handelsbelemmeringen tussen Engeland en de Nederlanden voortsproten.

In deze episode lijkt me Weightmans visie het meest innovatief. Niet minder belangrijk, maar meer gangbaar, is de nadruk die zij legt op de rol van de Engelse hertogin als belichaming van de goede relaties tussen Engeland en de Bourgondische landen. Kritieke episodes waren hierbij de ballingschap van haar broer Edward IV in 1470-1471 en zijn inschakeling in het Franse kamp na 1477. In beide gevallen heeft Margareta door stille diplomatie een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het herstel van de Engels-Bourgondische betrekkingen. Ook toen in 1475 en 1476 Karel de Stoute op gespannen voet kwam te staan met zijn onderdanen, vermocht Margareta's interventie de gemoederen nog enige tijd te sussen. Naast haar politieke en diplomatieke rol, die niet eindigde bij de dood van haar echtgenoot, was Margareta opvallend actief in het ondersteu-